

„A lét: bomló emlékezet”

KOVÁCS ISTVÁN: A TÉR TÖREDÉKEI

Nagy-nagy feladatai vannak a válogatott verseket tartalmazó versgyűjteményeknek: nemcsak összefoglalják, két borítólap közé gyűjtik a folyóiratokban, jobb esetben pedig önálló kötetekben is megjelent írásokat, s így dokumentálják egy-egy költői pálya legjelentősebb eredményeit, hanem az olvasójukat is szembenézésre kényszeríti. Az elmélyült olvasónak ugyanis azt is tisztázni kell, hogy mi volt helytálló a valamikori olvasataiban és az ugyancsak valamikori, ugyancsak erősen a helyhez és az időhöz kötött versértelmezéseiben. Különösen fontos ez a szembenézés akkor, ha olyan költő válogatott verseinek gyűjteményét tartjuk a kezünkben, mint amilyen Kovács István. Számára ugyanis, annyi más kortársához, nemzedéktársához hasonlóan az irodalom, költészet művelése elválaszthatatlan volt a közéleti szerepléstől. Az irodalom ugyanis létezésük tere volt, s mivel az irodalomban, költészetben és a politikában is mást, egészen mást akartak, mint amit akkor, úgymond, a hivatalos akarat diktált, félt, hogy politikai vagy politikai jellegű küzdelmeiket, azok kísérő jelenségeit költészetükre is rávetítették. Szó se róla, jogos ez a „rávetítés” akkor, amikor maga a vers is politikai tettként értelmezhető, de hát jó ideje tudjuk, hogy a par excellence politikai költészet ideje lejárt, s bizony magunk is megtapasztalhattuk már, hogy magával az irodalommal a társadalmi és a politikai kérdéseket nem lehet megoldani...

Úgy gondolom, Kovács István esetében különösképpen fennállt annak a veszélye, hogy a folyóiratokban korábban rendszeresen, aztán egyre ritkábban megjelenő verseit, de még önálló köteteit is „félreolvassuk”, hiszen ő maga szinte mindig valamilyen feladat, vállalás, politikai állásfoglalás, irodalmi békítés ügyében fáradozott, mindig valami napi kényszer kötötte le az energiáit. Sokszor tűnt úgy, hogy versei is ezekhez a teendőkhöz kapcsolódnak. S ha most nem is szólunk arról, hogy a Kádár-rendszerben hány politikai jellegű ütközést vállalt fel, azt azért meg kell említenünk, hogy már történészi mivolta is számos félreértésre adott okot, egészen egyszerűen azért, mert a költészetet sokan összeegyeztetlenné tartották a történészi pályával. Ennek a két-féle tevékenységnek az „összeegyeztetlensége”, úgy tűnik, Kovács Istvánt is foglalkoztathatta, máskülönben nem írta volna le, s a mostani kötet hátlapján nem ismételte volna meg önmagáról (!) a következő keserű mondatokat: „A költők azt tartották róla, hogy történész, a történészek azt, hogy költő. Költő és történész, ha találkozott, azt, hogy műfordító”, és így tovább... A mostani gyűjteményes kötet összefoglaló jellege révén, s hogy a versek keletkezésének idején jóval túllépve jelent meg, mi több, még azon a korszakon is túl, amelyikbe a versek ideje illeszkedik, annak a lehetőségével ajándékoz meg bennünket, hogy pontosan megmutassuk Kovács István költészetének sajátosságait és jellegzetességeit, ugyanakkor pedig szembenézzünk a magunk valamikori énjével is, pontosabban azzal, hogy hogyan is láttuk ezt a költészetet esztendőkkal korábban...

Kovács István költészetének bemutatásakor elkerülhetetlen a *Kilencek* költői csoportosulásának említése. Az *Elérhetetlen föld* költői valóban újat hoztak a magyar költészetbe, s ez még akkor is így van, ha manapság már olyan elemzők (!) is akadnak, akik a csoportosuláshoz tartozó költők nevét sem tudják pontosan lemásolni a valamikori, majd a „megismételt” antológiák tartalomjegyzékéről. A *Kilencek* költészetének

közös jellemzői ma már viszonylag könnyen megállapíthatók: a korabeli magyar életben új volt a magyar történelemhez való viszonyuk („a torkon vágott forradalmak pirosát és gyászat viselik belül”, mondta volt róluk Nagy László az Elérhetetlen föld című antológia elé írt soraiban), a magyar történelemből tehát 1848-hoz (és 1956-hoz) nyúltak vissza, a költészet témájává avatták személyes életüknek azokat a fájdalmas vonatkozásait, amelyeket a korabeli hivatalos Magyarország legszívesebben eltüntetett volna, s a történelemkönyvek lapjairól el is tüntetett, így főképpen azt, hogy ez a nemzedék nem ismerhette meg az édesapját, mert az apák ott maradtak a fronton, a keleti fronton, a második világháború harcainak fájdalmas következményeként, a negyvenes évtized első éveiben. Mindezek mellett ez a költői csoportosulás azzal is újat hozott a magyar költészetbe és a magyar világba, hogy annyi más elődjéhez hasonlóan társadalomszemléletében a szegények, a valamikori és az új kiszolgáltatottak mellett kötelezte el magát. Nyilvánvaló, hogy mindezeknek a következményeként korábban már halottnak ítélt formavilághoz, így például a leíró versekhez és a dalhoz fordultak vissza, a legnagyobb vívmányuk pedig talán éppen az, hogy ezeket a formákat ismét sikerült hatékonyra alakítaniuk...

Kovács István költészetében, főképpen első kötetében mindaz megtalálható, ami a Kilencek költőinek világában közös sajátosságként jelen van. Verset írt a hősi halált haltakról, *Két kép* címmel pedig saját családjának tragédiáját rögzítette:

1

APÁM A FÖLDRE TAPADT JÉGVIRÁGNAK
egy fagypon alatti reggelen.
Ujjaimban, ha fázom,
az Ő emlékét melengetem.

2

ANYÁM MA ÉJJEL IS SÍRT.
Az árnyak tárgyakká merevedtek.
Vérszínű vakolat szemerkélt.
A falak magukba zárva meneteltek.

Ebben a vonatkozásban teljesen jogosnak tartom azt, ahogyan Kiss Ferenc 1974-ben írott tanulmányában Kovács István első kötetéről szólva a Kilencek közös költői világához kapcsolta az ő költészetét: „A példákat szaporíthatnók, akárhol nyitjuk ki ezt a könyvet – írta –, valami elmerül, valamit szétlőnek, valami parázslík, megég, megfagy, elpusztul. De ez a valami vagy valaki mindig sorsfordító esemény, kivételes érték: az anyanyelv, a szerelem, Petőfi, a halott apa emléke, a szabadságharc, tehát történetileg is meghatározott, konkrét és bizonyos érték, nem valamely fekete filozófia koholt argumentuma. A baj ártatlanokat ér ezekben a versekben, de okszerűen, tehát nem fantomszerűen, a pusztulás mártíromság, tehát magasrendű értelme van. A róla való beszéd pátosza önmagában is értéket és hűséget hangsúlyoz. Ez a költő tehát a maga tragikumra hangolt érzékenységgel személyiségének magvát alkotja meg, világképe körül világos eszmei jelentéssel telített vonatkozási pontokat létesít, s örjárait ezek között az életveszélyhez edzett elszántsággal végzi. Veszélyre ajzottnan, de a békére termetek jóságával, s olyan tiszta szemmel, amely a tragikus eseményt is látványként tudja szemlélni, s esztétikumra tudja nemesíteni.” Pár sorral alább pedig így hangzik a konk-

lúzió: „A jelek szerint ez a kötet itthon is oszlatta az értetlenséget. Igaz, jócskán megkésették, de vele a Kilencek néven ismerős költőcsoport zöme mégiscsak beérkezett.”

Igazak ezek a megállapítások, mégis kell két, talán nem is jelentéktelen megállapítást hozzájuk kapcsolnunk. Az egyik az, hogy az említett történelmi szemléletmód nemcsak a Kilencek sajátja volt, hanem szinte egy egész nemzedéké, évszázada – az egész Kárpát-medencében. Példaként csak Farkas Árpád versét idézem, egy nagy költő nagy versét, az *Apáink arcán* címűt, jelezve, hogy az erdélyi magyar költészetben is jelen van a Kilencekéhez hasonló történelemszemlélet. „*Csak lábujjhegyen halkan! / apáink hűlő, drága arcán járunk*” – írta Farkas Árpád, jelezve, hogy a múltat ő is személyessé formálta. A másik megjegyzés, amelyet Kiss Ferenc idézett mondataihoz csatolnék, nem kitágító, inkább szűkítő érvényű. A Kilencek költői mindnyájan nehéz szociális helyzetben nőttek fel. Bizonyára sokan tisztában vannak még azzal, hogy mi is rejlik a semlegesnek tűnő szavak mögött. A helyzeteknek és a nélkülözéseknek pedig, ahogyan a megaláztatásoknak is, megvannak a maguk egyénre szabott mélységei. Kovács István a saját sorsának mélységeit tárta fel, s talán ez a sajátosság az, amire a kortárs kritikusok kevésbé figyeltek fel, feltehetően éppen azért, mert azokat az utalásokat keresték, amelyek a többiekéhez kapcsolják ezt a költészetet. Van egy ritkán emlegetett prózaverse, *Korai önéletrajz* a címe, s aki képet akar alkotni magának arról, hogy honnét is indul, s miből táplálkozik Kovács István világa, annak ezt a – mondjuk így, érzelmektől mentesen – szöveget kell elolvasnia.

A kiinduló helyzet a költő életrajzából is ismert. Gyermekkorában, élete legelső éveiben nagyanyjánál nevelkedett, nála élt. Ezt a szituációt rögzítik az első sorok: „*Az anyanyelv első szavaitól félek. Valamikor jobban féltém anyámtól. Vele ijesztgetett mamám: emlékeim nagymamája. Akkor még csak három veszélyt ismertem: anyád, török, tatár*” – kezdődik a kíméletlen őszinteségű szöveg – József Attila önvallomásainak párja. Hasonló mélységeket tár fel a folytatás, motivikusan is kapcsolódva József Attila világához: „*A vonatkerekektől is féltém. Magához szívja az olyan rossz gyereket, mint én vagyok. Meg is fogadtam magamban, hogy jó leszek, amikor feltűnt a mozdony.*” Fontos mozzanat ez: Kovács István világában ezek szerint a kezdetek kezdeténél feltűnik az etikum, az etikai tartás problematikája. Szegénységről, kiszolgáltatottságról a Kilencek költői gyakran írtak. Etikáról, s a költészet etika általi megszüntetésének lehetőségéről azonban csak Kovács István írt. S hogy tisztán lássuk ezt a sorozatot, ahhoz meg kell nézni az úgynevezett családi versek vonulatát. A már idézett *Korai önéletrajz* című, a konfliktushelyzetet rögzítő szöveget rögtön az *Anyám utolsó húsvétja* című, a konfliktushelyzetet feloldó vers követi. Az újabb családversek, hogy ugorjunk az időben, tehát a szerelmesversek, s a gyermekeihez írott versek pedig valóban a költészetnek az etikum általi felszámolását hordozzák magukban. Itt és most csupán a *Térelváltás* című szöveget idézem, pontosabban annak is csak a befejezését. A vershelyzet a következő: a költő magára csukja a szobaajtót, hogy dolgozni tudjon, s hogy a munkában ne zavarja a tizenégy hónapos gyermek. A kislány, merthogy róla van szó, az ablaküveghez tapasztja arcát. „*Két, üveget átolvasztó szemet látok. És tehet-e bármit is az ember, ha ily jelenvalóan figyel az Isten?*” – hangzik a szöveg utolsó mondata. Az összefüggések nyilvánvalóak: a valós életben keletkezett hiányokat Kovács István a valós világban oldja fel, a feloldás pedig megszünteti magát a költészetet is. Mindenképpen ide kell állítanom Kovács Istvánnak azt a kijelentését is, mely szerint nem biztos, hogy a jövőben verseket fog írni, de mindenképpen *költőként* szeretne élni. Látni való, hogy a költészetet az etikummal azonosítja, a Kilencek költői közül ez a sajátosság csak rá

jellemző, s talán éppen ez a sajátosság az, amelyik a közös indulás következtében, az egymásra utaló motívumok mögött mind ez ideig rejtve maradt. Ennek tudatosítása lehet a kötet elolvasásának első tanulsága.

Kovács István költői világának másik jellegzetessége a történelemhez való rendkívül erős személyes kapcsolódás. Amint már utaltam rá, történelmi pályája mintegy megteremtette az értelmezésnek azt a lehetőségét, hogy a verseket „melléktermékeknek” nézzük, forgácsoknak, melyek a történész munkája mellett keletkeztek. Ezt a felfogást cáfolandó tartom fontosnak annak a kiemelését, hogy a történelem Kovács István számára a korábban említett hiányhoz hasonlóan minden mást háttérbe szorító személyes élmény. Nem is lehet ez másképpen, a hiány és a történelem édesapja harctéri halála révén kapcsolódik egymáshoz, s teljes egészében meghatározza látásmódját. Egyik interjújában a következőképpen fogalmazott: *„a történelem személyes élménnyé vált. A történelem eseményei érzelmi síkra kerültek. Megszemélyesítetté, személlyé vált a történelem...”* Nem lehet véletlen, hogy egy másik, ugyancsak fontos szövegben a következőket olvashatjuk: *„Számomra már évtizedek óta nem december utolsó napjának éjféle órája jelenti az esztendő lezárását és az új év köszöntését, hanem március 15. Március idusa a legszemélyesebb ünnepem. Március 15. a személyiség ünnepe: benne a személyessé vált tettet ünnepeljük... az okos és szép emberarcokra bomló történelmi tömeget...”* Egy versben, történetesen éppen szerelmesversben pedig a következő képre találhatunk: *„Szöknek a felhők – / nem huszárok, / nem dolmányuk / a mennybolt kékeje”*. Úgy gondolom, kimondható, Kovács István valódi, egzisztenciális élményként élte át a történelmet, s ennek az egzisztenciális élménynek a következménye lett az, hogy költőként és kutatóként is a történelem tényeit, sajátosságait, törvényszerűségeit vizsgálja. Ebben az értelemben nincs tehát munkamegosztás a költő és a történész között. Ha tetszik, ez már a második tanulsága az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet olvasásának.

Nem az a meglepő, hogy Kovács István versvilága gyorsan és ezeken az alapokon alakult ki, hanem az, hogy Kovács István az ezeken az alapokon nyugvó költészet lehetőségeit meglepően gyorsan és talán a lehető legteljesebben használta ki. Ha mai szemmel nézzük át kezdő éveinek verseit, akkor azt tapasztaljuk, hogy a történelmi vonatkozások ritka gazdagsággal uralják, szinte már a kezdetektől, ezt a költészetet. Katonák, ismeretlen katonák, zuhanó katonák verseinek megszólítottjai, ahogyan Kiss Ferenc is írta. S bár a mostani gyűjteményes kötetben az egyes ciklusokba gyűjtött verseket nehéz szétválasztani keletkezésük időrendje szerint, az azért megállapítható, hogy Kovács István alapvető, meghatározó jelentőségű motívumai már kezdettől jelen vannak költészetében. Ebből a szempontból is érdemes figyelni csángókról írott ciklusára, amelyikben a különböző időpontokban írott versek nagyon erősen kapaszkodnak egymásba. (Közöttük ott van a *Fényképek a hegyeken túlról* című verse is, amely jó tíz esztendővel ezelőtt egy erdélyi fotóművész csángókról készített fényképsorozathoz íródott, ám a képeket akkor még nem lehetett közölni, s így a vers közlése is elmaradt, legalábbis nálunk, a Forrásban. Számomra a történetnek azért van jelentősége, mert akkor illusztrációnak éreztem ezt a szöveget, történetesen fényképekhez készített illusztrációnak, most pedig versnek tartom, Kovács István talán egyik legjobb versének. Különösen mellbevágó még ma is – amikor már annyi reménykedésen és kiábránduláson vagyunk túl – a kijelentő mondatok kemény pattogása, a mondatokba foglalt szentenciák ereje. Ha tetszik, a versek újraolvasásának harmadik tanulsága lehet ez.) Mind ezzel együtt nehéz lenne azt mondani, hogy az elmúlt évtizedek során nem történt változás Kovács István költői világában. Történt, s miért ne történt volna, ám ezek

a változások tulajdonképpen benne rejlettek már az első kötet verseiben is, kiteljesíthető lehetőségként. Most, Kovács István összefoglaló jellegű kötetéről szólva talán nem felesleges ezekről a változásokról sem beszélni.

Ennek a költészetnek talán a legjelentősebb belső mozgástörvénye az, hogy mindvégig ott munkált benne az önmaga felszámolására irányuló törekvés. Talán nem túlzás azt mondani, hogy Kovács István nem a költészetét és világát uraló belső feszültségek művészi kiaknázására, hanem felszámolására törekedett, irányt adva ezzel életének, s bizonyos vonatkozásokban elszegényítve költészetét. Itt talán nem fölösleges arra utalni, hogy az elmúlt négy-öt évben, amikor azok a történeti léptékek is mérhető, a költői világ kialakulásakor létező társadalmi feszültségek megszűntek, féltucatnyinál több verset talán nem is írt. A másik lényegi változás az, hogy a kiindulópont élményköltészetéből alapvetően intellektuálissá változott Kovács István lírája. Talán nem is történéhetett ez másként, hiszen az a közeg, amelyikben Kovács István az elmúlt két és fél évtizedet töltötte, meghatározó vonatkozásaiban intellektuális jellegű. Egyetemi világ, irodalmár- és történészlet, olvasmányélmények, műfordítások nagy pillanatai, találkozások, szellemi vállalások jellemzik az elmúlt évtizedeket, s ennek leképeződéseként akár egy névmutatót is lehetett volna készíttetni a kötethez, az pontosan megmutatná, hogy a kortárs szellemi élet mely rétegeihez is kötődik Kovács István. A szellemi élet természetesen többpólusú, és rétegződése is több szinten történik. A versek utalásaiból az tűnik ki, hogy Kovács István megőrizte szellemi kapcsolatait azzal a körrel, amelyikhez indulásakor kötődött, de folyton tájította is ezt a világot, s a magyar szellemi vagy legalábbis irodalmi életben a különböző irányzatok találkozási pontjába helyezte magát. Számos verset írt kortársaihoz, így például Nadas Péterhez és Balassa Péterhez, de másokhoz is, amikor egy-egy gondolat, metafora megszólalásra késztette. Feltehetően ez is aláhúzza azt, amit költészete intellektualizálódásáról mondtam. Az intellektualizálódás vezette el oda, hogy újabb verseiben szívesen él a sűrítő jellegű szentenciázás alkalmazásával. Mostani kötetének már a felépítése is ezt a törekvést mutatja, hiszen a kötet záró- és nyitóverse is egy-egy szentenciaszerű verssel azonos.

Változások történtek Kovács István történelemhez kapcsolódó verseiben is. Korai történelmi versei az élményszerűséget mutatták, a történelem személyessé formálását, valamint az egyéni világ és a történelemből megismert világ egymásra vetítését. Később, főképpen az *Ördöglakat* című kötetében a történelemben zajló folyamatok sajátosságai foglalkoztatták. Keserűen mondom: „*Nem tudjuk szétszedni / a történelem ördöglakatát*”, pedig olyan nagyszerű verseket írt ekkor, mint például a *Beolvasztás* című, amelynek idézését itt is szükségesnek tartom:

Előbb a regölést / aztán a regét // Előbb a földet / aztán az otthont // Előbb az iskolát / aztán a nyelvet // Előbb a fejfát / aztán a hitet // Előbb a jövőt / aztán a múltat // és / mindezt / egyszerre: / jelenidőben

Talán fölösleges is mondani, ebben a versben Kovács István az elmúlt évtizedek asszimilálásra törekvő ún. nemzetiségi politikájának lényegét ragadta meg, természetesen konkrét tapasztalatok alapján, ám a vers azért jó, mert magába sűríti az összes kisebb-nagyobb élő népcsoportra leselkedő veszélyeket. Úgy látom, az idő múlásával mégiscsak kialakult egyfajta munkamegosztás a költő és a történész között. Ahogy a történész elmélyült a munkájában, úgy vált megfigyelhetővé, hogy a költő az általánosító tapasztalat megfogalmazására törekszik, összhangban mindazzal, amit a versek intellektualizálódásáról és a szentenciaszerű fogalmazásmódról mondtunk. Lássunk minderre néhány példát: Már írásom címében is idéztem a mostani kötet záróversének utolsó sorát:

„A lét: bomló emlékezet”. Valószínűleg soha nem tudom elfelejteni a címadó vers – *A tér töredékei* – nagyszerű záróképét: „*A padlástér is lehet templomcsarnok, / s a körmünkre égő gyufaszál örökmécs.*” Messzire vezetne, ha a maga teljességében próbálnám értelmezni ezt a képet, ezért most csak azt említem meg: a vers egészének összefüggésében azt mutatja meg, hogy a számunkra adott tér töredékei között is lehet teljes, ha úgy tetszik, Istennek is tetsző életet élni.

Örömmel olvastam a verseket, időnként pedig szinte szükségesnek is éreztem tapasztalataim papírra vetését. Nem mindennapi élmény egy jelentős költő versvilágának kialakulását figyelni, s szinte folyamatokat követve megvizsgálni azt, hogy az idő és a tér viszonyainak alakulása közepette miképpen változik meg a költő viszonyulása a világhoz. Ha tetszik, ez a „szempont” ismét újabb értelmét adhatja az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet elolvasásának. Mindez azonban még mindig csak irodalom, az én szememben Kovács István költészetének a végső értelmét az adja meg, hogy éppenséggel ez a költészet mutatta meg a lenni „*az időben / az idők ellenére*” magatartásának lehetőségét és értelmét. (KÉZirat Kiadó, 1995.)

Füzi László